

דברי חמשה

על נושאים בשו"ע או"ח

הרב ד"ר חיים משה סיימונס

קרית ארבע-חברון, ישראל

טבת תשפ"ד

כל הזכויות שמורות לחיים סיימונס והוצאת וידר

© 2024

מפתח

3	הקדמה.....
4	תכלת - כן או לא?
30	השחרת הרצועות של תפילין כולל הצד הפנימי.....
48	האם ילד יתום מתחיל להניח תפילין בגיל 12?
54	תאומים סיאמיים דו-ראשיים היבטים הלכתיים
68	ריחות רעים כפי שהם מופיעים בספרי קודש יחד עם הרקע המדעי.....
80	תאריך התחלת שאלת גשמים בחוץ לארץ.....
102	מהו איסור והיתר בתשמישי קדושה ותשמישי מצוה?
128	קריאת התורה בימי שני וחמישי
145	הבדלים בקריאת הפרשיות בין בני א"י ובין בני חו"ל.....
155	הקשר בין המולד ובין זמן קידוש לבנה.....
172	קריאת מגילות שיר השירים, רות, איכה וקהלת.....
191	עלייה לקברי צדיקים בחודש אייר.....
211	סיבות לתענית תשעה בטבת
228	האם הקטע "ימים שמתענים בהם" הוא פרק בתרא של מגילת תענית?
236	תקיעת שופר בחודש אלול.....
266	האתרוג הסיני
284	קריאת התורה לשמיני עצרת (שמחת תורה) בארץ ישראל
297	אכילת גבינה ולביבות בחנוכה.....
310	מצוות ימי הפורים בעיר ספק מוקפת חומה
330	התאריך של פורים בקרית ארבע.....

הקדמה

כתוב במסכת אבות: "הפך בה והפך בה, דכלה בה". מפרש רש"י: "סלסלה ותרוממך – שבכל שעה תמצא בה חדושים וטעמים". בכל דור ודור, מהדור שקיבל את התורה מהר סיני עד הדור של זמנינו, נכתבו חידושי תורה, ולעולם לא נגיע למצב שאין חידושים נוספים לכתוב!

לכל יהודי בעולם יש היכולת לכתוב חידושי תורה: "אחד המרבה ואחד הממעט ובלבד שיכוין לבו לשמים", ואל תאמר שזה רק בשביל אחרים לכתוב חידושי תורה: "לא עליך המלאכה לגמור ולא אתה בן חורין לבטל ממנה".

בעזה"ש במשך שלושים וחמש השנים שחלפו, חקרתי וכתבתי יותר מעשרים וחמשה מאמרים בנושאים בשלחן ערוך חלק אורח חיים, ואני מביא עשרים מהמאמרים הללובספר זה.

השם של הספר הוא "דברי חמשה" ובחרתי את שם הספר מהשם שלי, **חיים משה** סיימונס, דהיינו מהאותיות המוגדלות נוצרת המילה "חמשה".

אני מודה לכל אנשי הצוות של ספריות רבות וגם לאנשים פרטיים שעזרו לי לאתר את המקורות בשביל מאמרים אלו, וגם לאלו שהעלו חומר לאינטרנט, ובמיוחד האתר Hebrew Books.

אני מודה לבורא עולם שנתן לי את הכוח לכתוב את המאמרים הללו, ומתפלל שאוכל להמשיך לכתוב מאמרי תורה נוספים.

חיים סיימונס

תאריך התחלת שאלת גשמים בחוץ לארץ

איתא במסכת ברכות¹: "טעה ולא הזכיר גבורות גשמים בתחיית המתים ושאלה בברכת השנים מחזירין אותו." התאריך שמתחילים את השאלה מוזכר במסכת תענית² - בארץ-ישראל מתחילים בשבעה במרחשון³, ובקשר לחו"ל נכתב: "עד ששים בתקופה" - דהיינו תקופה של תשרי. אולם יש מספר דרכים לפרש מילים אלו:

(1) האם מתחילים ביום הששים עצמו אחרי התקופה או למחורתו? יש דיון בגמרא⁴ על כך, והמסקנה היא: "הלכתא יום ששים כלאחר ששים" - דהיינו מתחילים בערבית של יום הששים.

(2) האם מתחילים לספור ששים יום מיום עצמו שהתקופה חלה או למחורתו? אפשר למצוא תשובה לכך במסכת סנהדרין⁵, כשהגמרא מדברת על עיבור השנה. ר' יהודה סבר שיום שחלה התקופה הוא נחשב לתקופה שעברה ולעומת זה ר' יוסי סבר שיום התקופה נחשב כיום ראשון של התקופה הבאה. אמנם יש כלל בגמרא⁶: "רבי יהודה ורבי יוסי הלכה כרבי יוסי", ולכן יום שהתקופה חלה נחשב תקופה חדשה.

ה"אור זרוע" משתמש במסקנה זו לנושא שאלת גשמים ולפי דבריו⁷: "הלכך לענין שאלה נמי דהיינו טל ומטר מיום תקופה מנינן וביום ששים מתחילין דהלכה כר' יוסי." כמו-כן בספרי מספר ראשונים אחרים⁸ נמצאת אותה המסקנה.

¹ ברכות כו:

² תענית י.

³ כתוב במשנה: "שבעה בו [במרחשון] חמשה עשר יום אחר החג" (תענית פרק א' משנה ג'). זה נכון לפי הלוח הקבוע שלנו היום. אולם בתקופת המשנה קדשו את החודש ע"פ הראיה, ולכן אפשרי היה שלחודש תשרי היו רק כ"ט ימים. ולכן חמשה עשר יום לאחר החג חל או ב-ז' או ב-ח' במרחשון. נשאלת השאלה, מדוע מוזכרה המשנה רק את ז' במרחשון? על זה כותב הירושלמי (תענית פרק א' הלכה ג'): "אם היתה השנה חסירה, נותנין לה חסרונה וא"ל הולכין אחר סידרה דביר ר' שמעון בן גמליאל", ומפרש ה"פני משה": "מחשבין הרביעה לפי חשבון של אותה שנה, שתשרי חסר הוא ויהיה ט"ו יום אחר החג בח' במרחשון". הירושלמי ממשיך: "ר' אומר - לעולם הולכין אחר סידרה", ומפרש ה"פני משה": "אחר סידרה של שאר השנים, שעל הרוב תשרי מלא הוא. ושואלין בו' במרחשון כמו סדר שאר השנים". מדוע ברוב השנים היה לתשרי 30 יום? אפשר להציע סברה זו: "מימות עזרא ואילך לא מצינו אלול מעובר [30 יום] (למשל: ביצה ו.) - (אמנם לפי מספר משניות (שביעית פרק י' משנה ב', ערובין פרק ג' משנה ז', ר"ה פרק א' משנה ג') רואים אנו שקיימת האפשרות של 30 יום באלול). אורך החודש הממוצע הוא כ-29 וחצי יום. לכן אם לאלול היו תמיד 29 יום, כנראה, שברוב השנים היו 30 יום לתשרי. ה"תוספת יום טוב" (תענית פרק א' משנה ג') מפרש לפי ר' שמעון בן גמליאל וכתב: "הכל תלוי בט"ו יום אחר החג, ואם תשרי חסר יהיה בשמנה במרחשון".

⁴ תענית י.

⁵ סנהדרין יג.

⁶ עירובין מו:

⁷ אור זרוע (רבינו יצחק ב"ר משה), חלק שני, סי' ת', זיטאמיר, תרכ"ב

⁸ למשל: תשב"ץ (הרב שמעון ב"ר צמח), חלק שלישי, שאלה קכ"ג, אמשטרדם, תק"א; שבלי הלקט (רבינו צדקיה ב"ר אברהם הרופא), סי' כ"א, ווילנא, תרמ"ז

3) יש הרוצים לספור ששים יום מעת לעת. המקור הוא הראבי"ה שמביא את הירושלמי: "מפורש בתלמוד ירושלמי דששים יום בתקופת תשרי מונים להו מעת לעת וכשכלו תשעה וחמשים יום מתחילין ביום ששים בשאלה, ותן טל ומטר, לפעמים שמתחילין ביום ופעמים בלילה." אולם ה"קרוב נתנאל" שחפש את הקטע הזה בירושלמי כותב⁹: "בקשתיו ולא מצאתי". מפני שמספר ראשונים אחרים כולל "הגהות מיימוניות"¹¹, ה"אגודה"¹² והמהרי"ל¹³, מביאים בבירור את הירושלמי, ברור שלפניהם היתה הגרסה הזאת, ובמשך הדורות נכנסו שיבושים. הראבי"ה אפילו פסק להלכה לפי הירושלמי. כמו-כן לפי דפוס האנווא (משנת תקע"א)¹⁴, המהרי"ל כותב בנושא: "ודעביד כמר עביד", משמע שמותר לנהוג לכתחלה לפי הירושלמי. גם באחת מתשובותיו נכתב¹⁵: "וביש מקומות [שנו] הגין לכוין מעת לעת אחר שעה התקופה על כן פוק חזי מאי ע[מא] דבר מתפללין".

אע"פ שראשונים אחרים אינם הולכים לפי הירושלמי בענין זה, יש אחרונים כמו ה"פרי חדש"¹⁶ וה"חיי אדם"¹⁷ שסומכים בדיעבד על דעת הראבי"ה. כמו-כן ה"לקט יושר" כותב¹⁸: "העתקתי ממהר"ר יודא אוברניק יצ"ו שהעתיק ממוהר"ר פנחס יצ"ו ששמע מן הגאון ז"ל, שפעם אחת שכח ותן טל ומטר קודם שהיה יום ס' מע"ל [מעת לעת] מן התקופה, ואמר כדי הירושלמי לסמוך עליו בשעת השכחה".

כמו-כן יש מספר דיונים בספרי חז"ל לאילו מקומות בעולם הדין "עד ששים בתקופה" מתייחס. כפי שנראה למטה, המקור העקרי לדיונים הללו הוא פירוש הרמב"ם למשנה, ויש לנו את החיבור הזה בכתב יד של הרמב"ם עצמו בשפה הערבית¹⁹. מפני שכתב היד הזה הוא מקורי²⁰, אנו יודעים שאין בו שיבושים שנכנסים לכתבי-יד במשך העתקות של סופרים.

⁹ ספר ראבי"ה (רבינו אליעזר ברבי יואל הלוי), חלק שני, סי' תתמ"ח, (עמ' 594), יוצא לאור ע"י ר' אביגדור אפטוביצר, ירושלים תשכ"ד

¹⁰ קרבן נתנאל, רא"ש מסכת תענית, פרק ראשון (עמ' ל"ב), סע"ק ב'

¹¹ הגהות מיימוניות, רמב"ם, הלכות תפילה, פרק ב' סע"ק י'

¹² ספר האגודה (הרב אלכסנדר הכהן זויסלין), מסכת תענית, פרק קמא, (עמ' קל"ב), קראקא, של"א

¹³ שאלות ותשובות מהרי"ל (רבינו יעקב מולין), סי' כ"א, מכון ירושלים, תש"ם

¹⁴ שם, האנווא, תקע"א

¹⁵ כת"י מוסקבה-גינצבורג 604/2, פוליו 134

¹⁶ פרי חדש, שו"ע, או"ח סי' קי"ז סע"ק א'

¹⁷ חיי אדם, כלל כ"ד סע' י"ב

¹⁸ לקט יושר (הרב יוסף ב"ר משה), או"ח, עמ' 21, יוצא לאור ע"י ר' יעקב פריימאן, ברלין, תרס"ג

¹⁹ כת"י ששון 72

²⁰ משנה עם פירוש הרמב"ם, מתורגם ע"י הרב יוסף קאפח, מבוא עמ' 16, מוסד הרב קוק, ירושלים, תשכ"ד

שאלת הגשמים במקומות הסמוכים לא"י

הראשון שנכנס לעומק השאלה על הגבול בין א"י לגולה בענין שאלת הגשמים היה הרב יהוסף שווארץ לפני כמאה וחמשים שנים. הוא היה מגדולי חוקרי א"י בדורו, והכין כמה מפות על א"י. בספרו "דברי יוסף"²¹ הוא טוען שהשאלה לפנינו היא על מקומות הסמוכים לא"י כמו העיר חלב, דמשק, אנטיוכיא, תרשיש, עין טוב, הר סיני, ארץ עמון ומואב. הוא סובר שהדבר לא תלוי בקדושת הארץ אלא תלוי באקלים, ומקומות הסמוכים לא"י עם אקלים כמו א"י צריכים להתחיל שאלת גשמים בז' במרחשון. הוא מביא ראיה לדבריו מפירוש הרמב"ם למשנה²²: "וכל זה בארץ ישראל וכל שהוא דומה לה", וכמו-כן ראיה עקיפה מהמשנה תורה הלכות נדרים²³: "והוא שירדו מזמן רביעה שניה שהוא בארץ ישראל ומקומות הסמוכין לה מכ"ג במרחשון ואילך."

אולם נראה שיש סתירה בין הנ"ל למשנה תורה של הרמב"ם בהלכות תפילה²⁴: "משבעה ימים במרחשון שואלין את הגשמים בברכת שנים כל זמן שמזכיר הגשם. במה דברים אמורים בארץ ישראל אלא בשנער ובסוריא ובמצרים ובמקומות הסמוכות לאלו והדומין להן שואלין את הגשמים ביום ששים אחר תקופת תשרי." ה"דברי יוסף" מסביר את הסתירה וטוען שלפי הרמב"ם רק המקומות בסוריא הרחוקים מא"י מתחילים כמו בבל, "אכן בחלק סוריא שהוא סמוך לגבול א"י וטבעו כאקלי' א"י ודאי סברתו ששואלין בז' מרחשון אף שהוא סוריא".

הוא גם נותן רשימה של מקומות הסמוכים לא"י (באמת בתוך הגבולות העתידיים של א"י כמו שנאמר לאברהם אבינו²⁵), שמתחילים את השאלה כמו בא"י: כל המקומות שהם על שפת ים הגדול וסמוך לו, מנחל מצרים ואדי אל-עריש עד דרום לאיסכנדרון (אלכסנדריה), אשר נמצא בחבל ארץ אנטיוכיה (אולם לא כולל העיר אנטיוכיה), אשר מיקומה היום הוא בדרום טורקיה; לצד מזרח - עד גבול תדמור במדבר פלמירה, אשר מיקומו היום הוא בסוריה; בצד דרום - עד ים סוף עציון גבר (עקבה), וסואץ (אולם לא כולל העיר סואץ), והר סיני; גם נכלל חלק דרומי של סוריה כולל העיר דמשק. אולם הערים חלב, אנטיוכיה וסואץ שואלים כגולה.

²¹ דברי יוסף (הרב יהוסף שווארץ), תשובות, שאלה ד', ירושלים, תרכ"ב

²² משנה עם פירוש הרמב"ם, שם, סדר מועד, מסכת תענית, פרק ראשון, סע"ק ג'

²³ רמב"ם, הלכות נדרים, פרק י' הלכה י"א

²⁴ שם, הלכות תפילה, פרק ב' הלכה ט"ז

²⁵ דברי יוסף, שם, הערה א' (עמ' ל')

כמו-כן ה"יין הטוב" כתב²⁶ בשנת תרע"ה, היום שבו מתחילים שאלת גשמים לא תלוי בקדושת הארץ אלא באקלים, וליוצאים "מגבול מדבר דמשק" שואלים בבני חו"ל.

מה"מילי דעזרא²⁷ רואים אנו שלמעשה בדמשק הם התחילו שאלת גשמים במרחשון.

שאלת גשמים בחלק הצפוני של העולם

בכל החלק הצפוני של העולם עונות השנה הן באותו הזמן. אולם יש הבדלים גדולים באקלים במקומות השונים וצריכתם לגשמים אינה אחידה. יש פרושים שונים למילה "גולה" המופיעה בגמרא במסכת תענית, בקשר לתאריך התחלת שאלת גשמים. ה"אשכול"²⁸ כותב שיש [למשל - הגאונים²⁹] המפרשים את המילה הזו דווקא "בבל" ואחרים - [למשל "ספר האורה"³⁰ המיוחס לרש"י] המפרשים "כל הגלות".

נשאלת השאלה: מה הדין במקומות שהאקלים אינו כמו האקלים של בבל? הבעיה הזאת כבר ידועה מזמן האמוראים, והגמרא³¹ דנה על העיר נינוה (מיקומו הוא ליד מוסול בעיראק של היום) שצריכים גשמים בקיץ - "אפילו בתקופת תמוז". מסקנת הגמרא היא שבנינוה שואלים בקיץ אולם כ"יחידים" בברכת "שומע תפילה".

אולם מה הדין למקומות שצריכים כמו א"י? רואים אנו בספרי הגאונים והראשונים על מקומות שהתחילו לשאול כמו בא"י - דהיינו בז' במרחשון. רב עמרם גאון כותב³²: "בכל מקומות ששותין ומשקין מן מטר כמו א"י ופרנקיית מתפללים טל ומטר בשבעה במרחשון." בקטע שנתוסף ל"הלכות גדולות"³³ בתקופת הגאונים מופיע ש"מנהג בני אפריקא כולה" היה להתחיל בז' במרחשון. כמו-כן ה"מנהיג"³⁴ ראה מנהג זה ב"נרבונא ובסביבותיה", והרא"ש³⁵ במונפישליר.

²⁶ ויין הטוב (הרב יצחק נסים), שאלות ותשובות, חלק ראשון, או"ח, סי' ל"ה, ירושלים, תש"ז

²⁷ ממילי דעזרא (הרב יהודה חיים הכהן טראב), או"ח, סי' י' (עמ' י"ב), ירושלים, תרפ"ד

²⁸ ספר האשכול (רבינו אברהם ב"ר יצחק), חלק ראשון, עמ' 36, יוצא לאור ע"י ר' שלום אלבעק, הוצאת וגשל, ירושלים, תשד"מ

²⁹ חדושי הריטב"א, תענית י.

³⁰ ספר האורה (מיוחס לרש"י), חלק ראשון, סי' ל', הוצאת יהדות, בני ברק, תש"ם

³¹ תענית יד:

³² סדר רב עמרם השלם, סי' ל"ט ושינוי נוסחאות, (עמ' קכ"ג), ירושלים, תרע"ב

³³ הלכות גדולות, עמ' 175, יוצא לאור ע"י חברת מקיצי נרדמים, ברלין, תרנ"ב

³⁴ ספר המנהיג (הרב אברהם ברבי נתן הירחי), חלק ראשון, עמ' צ', יוצא לאור ע"י הרב יצחק רפאל, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים, תשכ"ח

³⁵ שו"ת לרבינו אשר (הרא"ש), כלל רביעי, סי' י', ירושלים, תשמ"א

נוסף לזה הרא"ש³⁶ סובר שאפילו אחרי פסח שואלים בברכת השנים וביסס סברתו על פירוש הרמב"ם למשנה. לשונו של הרמב"ם³⁷: "אבל בשאר הארצות הרי תהיה השאלה בזמן הראוי לגשמים באותו המקום." אולם זה סותר מה שכותב הרמב"ם ב"משנה תורה", וכדי ליישב את הסתירה הרא"ש סובר שכוונת הרמב"ם ב"משנה תורה" היא רק לאיי הים ולא לארצות שלמות כמו צרפת או אשכנז. (אולם מסקנה זו לא נתקבלה ע"י מספר פוסקים. הנצי"ב³⁸ בפירוש דוחה אותה ונותן סברה למסקנתו מדיני תעניות לגשמים.)

הרא"ש כותב: "באשכנז שאי אפשר לתבואה להתקיים זולתי במטר שבין פסח לעצרת סימן ברכה הוא להם. ולמה לא נשאל ונזכיר עד עצרת. ודיני חזרה של מוריד הגשם יהיה להם מעצרת ואילך כמו לבני ארץ ישראל מפסח ואילך." הוא שם דברים אלו בידי רבני אשכנז "ולא היה אדם מערער לדברי אלה שאמרו אין אנו צריכין לשנות המנהג באשכנז כי אין עצירת גשמים מצוי שם והרבה פעמים התבואה מתקלקלת מפני רוב הגשמים". אולם מפני שהקהל לא קבל את דבריו והוא לא רצה לעשות אגודות אגודות הוא חזר בו מדעתו.

כמו-כן הריטב"א³⁹ כותב באריכות בנושא, אולם הגיע לסיכום אחר: "ומורי נרו היה אומר שדעת הגאונים ז"ל לפי סוגיות התלמוד לא קבעו חז"ל לשאלה אלא שני זמנים א' לבבל וא' לארץ ישראל ושאר כל הארצות עושין כבבל או כארץ ישראל."

במאמר בנושא, הרב אברהם רפופרט⁴⁰ מסביר את ההבדל בין סברת הרא"ש לסברת הריטב"א. לפי הרא"ש עיקר תקנת חכמים היא לשאול על הגשמים "בעת צורך הגשמים בכל מקום לפי מה שהוא הצורך באותו המקום" ולכן אפשר לקבוע זמנים אחרים לפי צורך באקלים. אולם לפי הריטב"א בשם מורו: "קביעת הזמנים לשאלת גשמים בא"י ובבבל, הי' עצם מהות תקנת חכמים בזה" ולכן אי אפשר לקבוע זמנים נוספים.

אולם נשאלת השאלה. למה במקומות בחו"ל שצריכים גשמים לפני ס' יום אחרי התקופה, מתחילים דוקא בז' מרחשון. דחיית השאלה ממוצאי החג עד ז' מרחשון היתה עקב עולי הרגל⁴¹, ולכן מה הקשר בין עולי הרגל לחו"ל, ולמה לא מתחילים מיד במוצאי החג?

³⁶ שם

³⁷ משנה עם פירוש הרמב"ם, שם

³⁸ מרומי שדה (הרב נפתלי צבי יהודה ברלין (הנצי"ב)), חלק שני, תענית י', (עמ' 184), ירושלים, תשט"ו

³⁹ חדושי הריטב"א, תענית י'.

⁴⁰ הרב אברהם רפופרט, "בענין זמן שאלת גשמים בברכת השנים בחו"ל", נועם - שנתון לבירור בעיות בהלכה, ספר

אחד-עשר, עמ' צ' - צ"א, הוצאת מכון תורה שלמה, ירושלים, תשכ"ח

⁴¹ תענית י'.

הרב שלמה זוין מתרץ⁴²: "אלא פשוט, שתאריך זה שימש להם קשר נפשי עם ארץ ישראל". אפשר למצוא תמיכה לסברה שהרב זוין ממנהגי האי ג'רבה (ליד חוף טוניסיה)⁴³. בז' מרחשון, היום שבו הם מתחילים לשאול גשמים הם לא אומרים וידוי ונשיאת אפים. יסוד מנהג זה הוא מתוך שמחה על היות שמזג האוויר של ג'רבה הוא כמו א"י, "ולכן הנהיגו כן הראשונים לחיבת הארץ וזכרונה". מנהג זה מותר לפי ההלכה, פסק הרב חיים פאלאג'י⁴⁴ אחרי דיון על ג'רבה בענין זה. לפי דבריו: "דשם מים מועטים וצריכי' למטר השמים ולא יש בזה איסור במה שמקדימין ונגררים אחר א"י".

אולם מהרב צבי הירש אורינשטיין (נכד של ה"ישועות יעקב")⁴⁵ אפשר ללמוד סיבה אחרת. הוא סובר שלפי הרי"ף "עיקר השאלה היא בכ"מ אחר תקופת תשרי ... ולכך שפיר מאחרין השאלה עד זיין במרחשון כדי שתהיה לעולם אחר' התקופה תקופת תשרי דאם תקופת ניסן תחול בסוף חודש ניסן יהיה תקופת תשרי בד' או בה' במרחשון". לפי סברה זו, אם תקופת תשרי היא לכל המאוחר בד' או ה' במרחשון, מדוע מחכים עד שבעה במרחשון? [באמת השאלה הזו היתה אפילו יותר חזקה בזמן הגמרא. הסיבה היא שעקב שינויים במספר הימים (כפי שנסביר להלן) בין תאריכי החגים יחס לחמה ובין תאריכי התקופה של שמואל, התאריך המאוחר ביותר של התקופה היה בתחילת חודש מרחשון - דהיינו כארבעה עד חמשה ימים יותר מוקדם מהיום]. אמנם הרב אורינשטיין בעצמו עונה על השאלה⁴⁶: "משום דכיון דבזמן שבהמ"ק היה קיים היו שואלין בז' בו אין לקבוע זמן חדש בזמן הזה כיון שא"א לשאול משעה שמזכיר". נראה שאפשר להשתמש באותה סברה לתרץ מדוע התחילו לשאול דוקא בז' מרחשון במקומות מסוימים בחו"ל.

אמנם השו"ע ונושא כליו אינם מקבלים את הדעה שאפשר להתחיל שאלת גשמים במקומות מסוימים בחו"ל מז' במרחשון. לפי השו"ע⁴⁷: "ומתחילין לשאול מטר בחוצה לארץ בתפלת ערבית של יום ס' אחר תקופת תשרי ובארץ ישראל מתחילין לשאול מליל ז' במרחשון". על זה כתב הט"ז⁴⁸: "ואנו בתר בני גולה דבבל אזלינן". לשון ה"משנה ברורה"⁴⁹ היא יותר חזקה: "ואנו בכל חו"ל בתר בני גולה דבבל אזלינן".

⁴² המועדים בהלכה (הרב שלמה יוסף זוין), עמ' קנ"א, הוצאת ספרים אברהם ציוני, תל-אביב, תשכ"ד

⁴³ ברית כהונה, או"ח, חלק א', מערכת גימ"ל, סע' ב', גרבה, תש"א

⁴⁴ ארצות החיים (הרב חיים פאלאג'י), שער י', אות מ"ט, ירושלם, תרל"ז

⁴⁵ תשובה של הרב צבי הירש אורינשטיין, ישועות יעקב, או"ח, סוף סי' קי"ז, עמ' פ., לעמברג, תרכ"ג

⁴⁶ שם, עמ' פ:

⁴⁷ שו"ע, או"ח סי' קי"ז סע' א'

⁴⁸ ט"ז, שו"ע, או"ח סי' קי"ז סע"ק א'

⁴⁹ משנה ברורה, שו"ע, או"ח סי' קי"ז סע"ק ה'

כמו-כן ה"דברי יוסף" כותב⁵⁰ "כי ודאי נמצאים חבלים ושטחים הרב' [הרבה] בעולם שטבעם כן [דומה לטבע ואקלים א"י] כמו חלק דרומית ארץ איטליא, זיציילא, מאלטא, קארפו וכדומה. עם כל זה נידוני' כגולה ושואלין ס' יום אחר התקופה."

הסיבה שלא מתחילים במקומות אלו בז' מרחשון ניתנה ע"י הרב שמעון סופר⁵¹, אב"ד דק"ק ערלויא. הוא כותב שמפני שתפילת גשמים במקומות בחו"ל בחודש מרחשון היא לא להצמיח הזרעים אלא לשמור אותם מעופות ומעכברים, אפשר למצוא דרכים אחרות לשמור עליהם. לכן אפשר להתחיל שאלת גשמים ס' יום אחרי התקופה.

שאלת גשמים בחלק הדרומי של העולם

הבעיה הגדולה בקשר לשאלת גשמים היא בחלק הדרומי של העולם. באזור זה, הקיץ הוא בין תשרי לניסן, והחורף הוא בין ניסן לתשרי. לכן אם שואלים גשמים כמו שאר העולם, שואלים רק בקיץ!

הישוב היהודי הראשון באזור זה היה בברזיל בדרום אמריקה, במאה ה-17. המתישבים שלחו שאלה בנושא זה לרב חיים שבתי, ה"תורת חיים"⁵². הם כתבו שהגשמים מתשרי עד ניסן, דהיינו הקיץ שלהם, "הוא רע להם הרבה" והגשמים "ירטיב האויר ונהפך לחולאים רעים". לכן הם רצו "לשנות סדר תפלה בענין שאלה והזכרה" ולשאול ולהזכיר רק מניסן עד תשרי.

בתשובתו, ה"תורת חיים" מביא את פירוש הרמב"ם למשנה בקשר לנזק שגשמים יכולים לגרום במקומות מסוימים. לפי לשון הרמב"ם⁵³: "ויש ארצות שבמרחשון יהיה בהם קיץ, ואין הגשמים בו לברכה אלא מאבד ומשמיד, ואיך ישאלו אנשי אותו המקום גשמים במרחשון, האם אין זה שקר". מזה ה"תורת חיים" לומד שלא מזכירים ושואלים גשמים בברזיל בין תשרי לניסן.

כמו-כן הוא מביא ראיות לזה מהגמרא⁵⁴: סיבת הדחייה בבבל עד ס' יום לאחר התקופה היא "אית לן פירי דדברא", ובא"י דחיית השאלה עד ז' במרחשון היתה עקב עולי הרגל. פירוש הדבר, שאלת גשמים מיד אחרי סוכות תגרום נזק לתבואה ולפירות בבבל ותטריד את עולי הרגל בדרכם הביתה.

בענין הזכרת גשמים בתחית המתים הוא סובר שסיבת הזכרת גשמים בבבל מיום אחרון של חג היא מפני שהגשמים אינם סימן קללה. אמנם לא כן בברזיל שהגשם בקיץ שלהם רע, ולכן הוא פוסק שלא להזכיר. אולם עוררה

⁵⁰ דברי יוסף, שם, עמ' ל'

⁵¹ התעוררות תשובה (הרב שמעון סופר), סי' ק"פ, ירושלים, תשל"ד

⁵² תורת חיים (הרב חיים שבתי), חלק שלישי, סי' ג', שלוניקי, תפ"ב

⁵³ משנה עם פירוש הרמב"ם, שם

⁵⁴ תענית ד'

קושיה: לפי הרמב"ם, גשמים בארצות שיש קיץ במרחשון "מאבד ומשמיד". ברור שזו קללה. אולם הרמב"ם פוסק שרק לא שואלים, והוא לא כתב שלא מזכירים.

בנושא זה, במכתב שנשלח ע"י הרב שמואל סלאנט⁵⁵ לרב באוסטרליה הוא הבדיל בין השאלה להזכרה וכתב "אכן הזכרת משיב הרוח ומוריד הגשם, היתה דעתי להתנהג שמה כמו בכל העולם", ורק מפני שהם כבר נהגו לא להזכיר הוא לא פוסק להזכיר גשמים בתחית המתים. כמו-כן ה"ערוך השלחן" כותב⁵⁶: "... בעת שהגיע זמן גשמים בא"י ואז כולנו מזכירים". נראה ש"כולנו" כולל ישובים בדרום העולם שהיו כבר בתקופת ה"ערוך השלחן" (התחלת המאה ה-20). בסברה דומה, ה"בצל החכמה"⁵⁷ סובר שרק בזמן שהגשמים מזיקים לכל העולם כבימי חג הסוכות, לא מזכירים. "אבל בזמן שגשמים טובים ומועילים לרובא דעלמא, אז גם במקום שהם מזיקים שפיר יש להזכיר". הוא גם נותן סברה לדעה של ה"תורת חיים" בנושא: במקומות שהגשמים לא מזיקים, עתידים לשאול מיום ס' בתקופה, ולפי הגמרא⁵⁸: "הזכרה ... ריצוי שאלה היא." אולם לדעת ה"תורת חיים", שבברזיל לא שואלים במשך כל השנה, ולא שייך שם ריצוי שאלה, ולכן לא מזכירים גשמים.

בקשר לשאלה בחודשי החורף של הדרום, ה"תורת חיים" מפקפק בפירושו של הרא"ש לפירוש הרמב"ם למשנה בענין שאלת גשמים בברכת השנים אחרי פסח, וטוען שפירוש הרא"ש הוא "דחוק מאד", וה"תורת חיים" פוסק שהם נחשבים כ"יחידים" וצריכים לשאול ב"שומע תפילה".

ליד ברזיל יש מדינה בשם ארגנטינה. שם, הישוב היהודי התחיל רק באמצע המאה ה-19 ועד המאה ה-20 היה קטן. אולם במשך מאה זו ישוב זה גדל עד שכיום הוא מונה קרוב ל-300,000 נפש. יהודים שהגיעו לבואנוס איירס מדמשק שלחו מספר שאלות בענינים שונים הקשורים לתפילה, לרב יהודה הכהן טראב⁵⁹ שהיה רב בדמשק. בענין שאלת גשמים הם כתבו: "דהק"ק נוהגים לשאול גשם מחשון ואילך ומניסן ואילך אומרים ברכנו כפי מנהג דמשק אם שפיר עבדי."

בתשובה ארוכה (שהודפסה בשנת תרפ"ד), הרב טראב אסף וקבץ כל דברי הפוסקים בענין זה, וסיכמו היה כמו הפסק של ה"תורת חיים". הרב

⁵⁵ תשובה שניה מהרב שמואל סלאנט, בית אברהם (הרב אברהם עבר הירשאוויץ), חלק ראשון, עמ' 36, ירושלים, תרס"ח

⁵⁶ ערוך השלחן, או"ח סי' קי"ד סע' ג'

⁵⁷ בצל החכמה (הרב בצלאל שטרן), חלק שישי, סי' פ"ה, ירושלים, תש"ן

⁵⁸ תענית ד'

⁵⁹ מילי דעזרא, שם

טראב שלח תשובתו לקבלת הסכמה מהרב אליהו ילוז⁶⁰ שהיה ראב"ד בטבריה. הרב ילוז הסכים, אולם הוסיף שבמקרה שהיה צורך לגשמים "לקצת פירות ... אז נראה דישראלו מזמן שצריך להם עד פסח בברכה"ש [בברכת השנים]. כארבע שנים אח"כ, הרב שאול סתהון⁶¹ שהיה רב בבואנוס אירס כתב: "והנהגתי כן זה כעשר שנים". הוא הוסיף שהוא שלח פסק דין שלו בנושא זה לכמה רבנים וכולם הסכימו אתו.

במכתב לרב יצחק ווייס (ה"מנחת יצחק")⁶², שנכתב בשנת תשל"ה ע"י הרב א. בן-דוד, הוא כתב על תהליך המנהג של שאלת גשמים בקהילת "שובה ישראל" בעיר בואנוס אירס. מייסדי קהילה זו היו שייכים ליוצאי סוריה, ובין הרבנים הגדולים שלהם היה הרב סתהון. המנהג ברוב הקהילות הותיקות בענין שאלת גשמים היה לפי פסק של הרב סתהון. (אכן הרב טראב שהוזכר בתשובתו את פסק הדין של הרב סתהון כתב שהקהילה "לא הטו אוזן לדבריו"). אולם בהקמת קהילת "שובה ישראל" באמצע המאה ה-20 נהגו בענין זה לפי צפון העולם. כמו-כן החוזרים בתשובה, שמספרם היה גדול, גם נהגו כך. הרב בן-דוד הסתפק באיזו דרך לנהוג, וה"מנחת יצחק" ענה לשאול לפי רוב העולם.

קהילה נוספת, אולם יותר קטנה, בדרום אמריקה ששאלה אותה השאלה היא באורוגואי. בתשובה בשנת תרצ"ו, הרב בן ציון עזיאל⁶³ כתב ללכת לפי צפון העולם. אולם כעשרים וחמש שנים אח"כ, הרב ואזנר⁶⁴ ענה בסברה חדשה. הוא כתב שאי-שאלת גשמים בין פסח לסוכות היא רק שייכת לצפון העולם, אולם "במקום שנהפכו הזמנים לגמרי, וימי הגשמים אחר הפסח, וימי הקציר אחר החג ... לא דברו הפוסקים, ולא מצאתי לשום פוסק מפורסם שיאמר שאסור אז לשאול". אולם הוא לא רצה לפסוק כך "עד שיסכים עמי גאון מפורסם". ה"מנחת יצחק"⁶⁵ דחה סברה זו.

כמו המדינות בדרום אמריקה, אוסטרליה גם באזור הדרומי של העולם. יהודים התחילו להתיישב באוסטרליה בתחלת המאה ה-19. בעיקר הם הגיעו מאנגליה, ולכן שאלו את השאלות ההלכתיות מרב הראשי לאנגליה, אשר באותה התקופה היה הרב שלמה הירשל, ותשובתו⁶⁶ היתה כמו ה"תורת חיים". אותה התשובה נתנה באמצע המאה ה-19 ע"י הרב יהוסף שווארץ⁶⁷,

⁶⁰ הסכמת הרב אליהו ילוז, מילי דעזרא, שם, עמ' י"ט

⁶¹ דבר שאול (הרב שאול דוד סתהון), או"ח, סי' ג', ירושלם, תרפ"ח

⁶² מנחת יצחק (הרב יצחק יעקב ווייס), חלק שישי, סי' קע"א, ירושלם, תשמ"ט

⁶³ משפטי עזיאל (הרב בן ציון מאיר חי עזיאל), מהדורא תנינא, חלק א', או"ח, סי' ו', ירושלם תש"ז

⁶⁴ שבט הלוי (הרב שמואל הלוי ואזנר), או"ח, סי' כ"א, בני ברק, תש"ל

⁶⁵ מנחת יצחק, שם

⁶⁶ בית אברהם, שם, עמ' 39

⁶⁷ דברי יוסף, שם

וגם ע"י הרב הראשי של אנגליה, הרב נתן אדלר לקהילה בהוברט בטסמניה⁶⁸. יש מכתב⁶⁹ משנת 1848 מנשיא הקהילה היהודית במלבורן אשר בו שאל את השאלה לרב אדלר. אין לנו תשובתו, אולם כפי הנראה, לא היה שינוי בדעת הרב אדלר בנושא. כל התשובות לשאלות הנ"ל היו בנויות על העובדה שגשמים בזמן הקיץ מזיקים.

לפני כמאה שנה, הרב אברהם עבר הירשאוויץ הגיע למלבורן. הוא היה תלמיד חכם והקים את בית הדין שלו (אשר היה מחוץ לבית הדין הרשמי של העיר!). אולם הוא סבר⁷⁰ שבאוסטרליה היה צורך לגשמים בין תשרי לניסן, ולכן היה צורך להזכיר ולשאל לגשמים לפי כל העולם. הוא הגיש שאלות בנושא למספר גדולים בעולם.

התשובה הראשונה נכתבה באלול תרנ"ב ע"י הרב מקאוונא, הרב יצחק אלחנן⁷¹. בה הוא הסכים עם הרב הירשאוויץ, ולפי לשונו: "כן דעתי ג"כ". הרב שמואל סלאנט⁷² במכתב לרב הירשאוויץ וגם לר' קלונימוס זאב (המכונה וולף דעוויס) מתאריך כסלו תרנ"ג כתב שבעבר הוא קבל "שאלות רבות מאנשים שונים אנשי ירושלים, היושבים במעלבורין ובסידנא ושאלו הם ממני, וכתבו כי מאחר חג הסוכות עד סוף ניסן יזיקו הגשמים לבריאות הגוף". לכן הוא ענה שהם לא ישנו את מנהגם שנקבע ע"י רבני לונדון. עכשיו שהוא קבל מכתב מהרב הירשאוויץ שאמר שגשמים מסוכות עד פסח הם טובים לבריאות ולאדמה, הוא אמר ש"בודאי בלי ספק ראוי שגם שמה ישאלו גשמים גם בברכת השנים".

כפי הנראה, ר' דעוויס לא היה מרוצה מתשובת הרב סלאנט, וביום כ"ח שבט כתב לו מכתב. אין לנו מכתב זה, אלא מתשובתו של הרב סלאנט⁷³ (מ-כ"ו בניסן) ברור שהוא הדגיש שהגשמים בין סוכות לפסח מזיקים. לכן הרב סלאנט חזר לפסק הראשון שלו ואמר שאנשי אוסטרליה לא ישנו את מנהגם. עכשיו הערעור בא מהרב הירשאוויץ, ושלושה חדשים אח"כ הרב סלאנט⁷⁴ כתב לו: "אין דעתי להשיב כעת, ובפרט שהמכתבים שקבלתי בזה אינם שוים, כי מהם שכותבים כי גשמים מחדש תשרי ועד ניסן מזיק לשדות וגם לבריאות הגוף, ומהם שכותבים להיפוך", וגם נודע לו שהרב אדלר פסק בנושא. לכן ענה הרב סלאנט: "אין רצוני ודעתי להתערב בזה כעת". במכתב הבא, הרב סלאנט⁷⁵ כתב

⁶⁸ בית אברהם, שם, עמ' 37, 39.

⁶⁹ Lazarus Morris Goldman, The Jews in Victoria in the Nineteenth Century, pp.58-59, Melbourne, 1954.

⁷⁰ בית אברהם, שם, עמ' 34.

⁷¹ תשובה מהרב יצחק אלחנן, בית אברהם, שם, עמ' 34 - 35.

⁷² תשובה ראשונה מהרב שמואל סלאנט, בית אברהם, שם, עמ' 35 - 36.

⁷³ תשובה שניה מהרב שמואל סלאנט, בית אברהם, שם, עמ' 36.

⁷⁴ תשובה שלישית מהרב שמואל סלאנט, בית אברהם, שם, עמ' 37.

⁷⁵ תשובה רביעית מהרב שמואל סלאנט, בית אברהם, שם, עמ' 37 - 38.

לשני הרבנים שהם "יעריכו מכתב וישתוו לדעה אחת לבאר היטב טבע המדינה הזאת בענין גשמים מתשרי ועד ניסן". שני הרבנים בצעו זאת⁷⁶, אולם אין לנו תשובות נוספות מהרב סלאנט בנושא.

רואים אנו שהויכוח הזה אינו בעיקרו ויכוח הלכתי, אלא ויכוח בין חוקרי הטבע - האם גשמים באוסטרליה בין סוכות לפסח טובים או מזיקים? מזה נובע ויכוח גם בין רב הירשאוויץ לבין הרב נפתלי אדלר, הרב הראשי בלונדון (ובן של הרב נתן אדלר, הרב הראשי הקודם) וזה נמצא במכתבים ביניהם משנת תרנ"ג⁷⁷.

הרב ארי' ליב ראשקעס⁷⁸ כתב תשובה ארוכה לרב הירשאוויץ בנושא. הוא הסתמך בתשובה של ה"תורת חיים" ועל הכלל שלא לשנות מנהגים. אולם הוא סיים⁷⁹ ב"עצה ותחבולה" (להשתמש בתנאים מסוימים) כדי שהמתפלל לא יכנס למצב שלא יהיה יוצא בתפילתו. בכל השנה המתפלל יאמר "משיב הרוח ומוריד הטל"; בקשר לשאלת גשמים יגיד כל השנה "ותן טל לברכה", מפני שלפי כמה ראשונים ע"י נוסח זה, אין המתפלל צריך לחזור בתפילה אפילו בעונות הגשמים.

הרב בצלאל שטרן⁸⁰ שהיה אב"ד במלבורן, וכהן כרבה של קהילת "עדת ישראל" באותו העיר בין השנים תשט"ז עד תשכ"ח, כתב שכל הזמן שהוא היה שם, הם נהגו בשאלת גשמים לפי צפון העולם. הוא חקר את הנושא והגיע למסקנה התומכת בזה, וזה על תנאי שהגשמים בין פסח לסוכות אינם מזיקים. כמו-כן הרב צבי פסח פראנק⁸¹ בתשובה לרב מניו-זילנד פסק כך, אולם לא הזכיר מה לעשות במקרה שהגשמים מזיקים.

לעומת מה שראינו לעיל, נראה מפסק של רבי שמואל מוהליבר⁸² שאפילו אם הגשמים קללה, צריכים לכתחילה לשאול טל ומטר. לפי דבריו: "דאם שכח מלשאול טל ומטר, במקומינו שהמטר אינו אלא סימן קללה בחורף, כידוע, א"צ לחזור ולהתפלל", דהיינו רק בדיעבד לא חוזרים.

⁷⁶ בית אברהם, שם, עמ' 38

⁷⁷ בית אברהם, שם, עמ' 38 - 40

⁷⁸ תשובה מהרב ארי' ליב ראשקעס, בית אברהם, שם, עמ' 41 - 47

⁷⁹ שם, עמ' 46 - 47

⁸⁰ בצל החכמה, שם

⁸¹ הר צבי (הרב צבי פסח פראנק), או"ח, סי' נ"ו, ירושלים, תשל"ז

⁸² הרב שמואל מוהליבר, חוקרי הלכה ושאלות ותשובות, חלק ראשון, סי' א', הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים, תש"ד

מהי ההלכה למעשה היום? לפי רבנים שהיו בברזיל⁸³, בארגנטינה⁸⁴, באוסטרליה⁸⁵ ובדרום אפריקה⁸⁶ ההלכה למעשה היא שמדינות אלו הולכות לפי רב העולם.

ראינו שלפי הרבה פוסקים, שאלת גשמים ליהודים הגרים בדרום העולם הולך לפי "רב העולם". לכן נשאלת השאלה: אם רב יהודי הגולה יהגרו לדרום העולם, מה תהיה ההלכה?! האם מיקום אוכלוסית יהודי הגולה באותה תקופה קובע, או מיקום האוכלוסיה ביום שההלכה נקבעת בתקופת הגמרא קובע? אפשר שהתשובה תלויה בהבדל בסברות בין הרא"ש להריטב"א, שראינו לעיל.

תקופות שמואל ורב אדא

נשאלת השאלה: מה פירוש המילה "תקופה" בדין שאלת גשמים "עד ששים בתקופה"?

שנת החמה מחולקת לארבע תקופות. אע"פ שארבע התקופות הללו אינן שוות באורכן, מר שמואל ורב אדא בר אהבה חילקו השנה לארבע תקופות שוות, וכל אחת מהתקופות נקראה "תקופה אמצעית".

תקופת שמואל מופיעה בגמרא⁸⁷, והיא באורך 91 יום 7 שעות ומחצה בדיוק. לפי הרב אבן עזרא⁸⁸, שמואל ידע שמספרו לא היה מדויק "ותקן זה בדרך קרוב לאנשי דורו כי אין יכולת בידי האדם להבין חלקים ראשונים ואף כי שניים".

אולם רב אדא נתן זמן לתקופה שהיה יותר מדויק. תקופתו היא 91 יום 7 שעות 519 חלקים 31 רגעים. (יש 1080 חלקים בשעה, ו-76 רגעים בחלק). תקופתו לא מוזכרת בש"ס, אולם הרב אברהם בר חייא⁸⁹ (שחי במאה ה-11), ראה את המספר ב"בריייתא דרב אדא". כמו-כן רבינו עובדיה⁹⁰ (שחי במאה ה-14 במצרים), בפירושו ל"קדוש החדש" של הרמב"ם, גם ראה את הבריייתא הזו. אולם מאות שנים שאין לנו ספר זה בידינו.

מפני שלוח העברי מבוסס במולד, ההפרש בין זמן המולד ובין זמן תקופת רב אדא חוזר על עצמו אחרי כל 19 שנים. [הסיבה: תשע-עשרה שנת החמה (הנקרא "מחזור קטן") לפי רב אדא שווה בדיוק ל-235 חדשי הלבנה -

⁸³ מידע מהרב אליהו ולט, הרב הראשי של סאו פאולו, ברזיל, טבת תשנ"ב

⁸⁴ מידע מהרב מרדכי הרבסט, לפני הרב הראשי של בית הכנסת הגדול בבואנוס איירס, ארגנטינה, טבת תשנ"ב

⁸⁵ מידע מהרב ד"ר יהושע קמלמן, לפני אב בית דין בסידיני, אוסטרליה, טבת תשנ"ב

⁸⁶ מידע מהרב משה שירקין, לפני מקיפטאון, דרום אפריקה, טבת תשנ"ב

⁸⁷ עירובין נו.

⁸⁸ ספר העבור להרב אברהם אבן עזרא, עמ' ח', יוצא לאור ע"י חברת מקיצי נרדמים, ליק, 1874; גם ראה פירוש הרב

אבן עזרא על התורה, שמות פרק י"ב פסוק ב'

⁸⁹ ספר העבור להרב אברהם בר חייא הנשיא, המאמר השלישי, השער הרביעי, (עמ' 87), לונדון, תרי"א

⁹⁰ רבינו עובדיה, רמב"ם, הלכות קדוש החדש, פרק י' סע"א

דהיינו 235 כפול הזמן האמצעי בין מולד למולד. (ב-19 שנים יש 235 חדשים - דהיינו 12 שנים עם 12 חדשים ו-7 שנים עם 13 חדשים.) יוצא מזה שביחס ללוח העברי, תקופת רב אדא לא זזה מימי בריאת העולם. לכן אם ה"תקופה" בדיני שאלת גשמים היא לפי רב אדא, התאריך בלוח העברי שמתחילים שאלת גשמים, יחזור על עצמו עד סוף העולם (בתוך יום או יומיים) אחרי 19 שנים. לעומת זאת, תקופת שמואל קצת יותר ארוכה, ואחרי מחזור של 19 שנים מאחר בשעה אחת ו-485 חלקים. במשך הזמן, ה"שיריים" הללו מצטברים, ותאריך התחלת שאלת גשמים מתקרב לאט לאט לפסח!! אפשר לחשב מתי התאריך יגיע לפסח ולא תהיה הזדמנות לבקש גשמים בחו"ל! לפי הלוח הגריגוריאני (הלוח שאנו משתמשים היום) אין 29 ימים בחודש פברואר בשנות המאה שאינן מחולקות בארבע. (ז"א לשנת 1700, 1800, ו-1900, היו 28 ימים בפברואר, ולשנת 2000 יהיה 29 ימים.) יוצא מזה שלאחר 400 שנים, התחלת שאלת גשמים תאחר בלוח הגריגוריאני בשלושה ימים, או בכל 1000 שנים איחור של 7.8 ימים. [הסיבה של 7.8 ימים ולא 7.5 ימים היא מפני ששנת הגריגוריאני היא 26 שניות יותר משנת החמה, ובמשך 3323 שנים זה מצטבר ליום אחד, וזה שווה לתיקון של 0.3 יום לכל 1000 שנים]. אולם שנת החמה האסטרונומית היא כ-7 דקות יותר קצרה משנת החמה של רב אדא - דהיינו קרוב ל-5 ימים בכל 1000 שנים. מפני שלוח העברי מבוסס על אורך השנה לפי רב אדא, פסח חל כ-4.6 ימים יותר מאוחר ביחס לחמה, לעומת לפני כ-1000 שנים. לכן התחלת שאלת גשמים מתקרבת לפסח ב-3.2 ימים בכל אלף שנים⁹¹. השנוי הזה נבדק במחשב ע"י ר' צרלס אלקין, שגם הגיע למסקנה שבעוד כ-42,000 שנים תאריך התחלת שאלת גשמים יהיה פסח!!⁹² אמנם בקשר להצטברות השעות עקב שמוש ערכה באורך של תקופה, רבינו עובדיה⁹³ כותב שלפני תקופת ניסן תחול בחדש אייר "יבא מורה צדק ויודיענו מה יהיה הדיו בעת המאוחר", (אולם רש"י⁹⁴ מקבל את האפשרות: "וימנין דניסן דתקופה נמשך בתוך אייר של לבנה"); והנכד של ה"ישועות יעקב"⁹⁵ מביא גמרא⁹⁶ שאורך העולם הוא ששת אלפים שנה ובמשך הזמן הזה "לא יתקבצו מהיתרון הנ"ל [דהיינו שעה ו-485 חלקים] רק י"ט יום."

Charles Elkin, "Birkath Hachamah: Blessing of the Sun", Proceedings of the Associations of Orthodox Jewish Scientists, vol. 6, pp.108-09, Feldheim Publishers, Jerusalem, 5741/1980

⁹² שם, עמ' 104

⁹³ רבינו עובדיה, שם, פרק ט' סע"ק ג'

⁹⁴ רש"י, ר"ה יא.

⁹⁵ ישועות יעקב, שם, עמ' פ.

⁹⁶ למשל: סנהדרין צז. ; גם ראה זהר, בראשית דף קכ"ח ע"א

נשאלת השאלה, לאיזו תקופה אנו משתמשים בשאלת גשמים - תקופת שמואל או תקופת רב אדא? על זה מתרץ הרב אברהם בר חייא⁹⁷ במאה ה-11: "וסמכו בשאלת הגשמים עליו כדי שיהיה אדם מתחיל לשאול עליהם ביום ס' לתקופת תשרי לדברי שמואל". כמו-כן במאה ה-14 כתב התשב"ץ וזה לשונו⁹⁸: "ושמעתי ממורי הקדוש ה"ר וידאל אפרים ז"ל כי קבלה היא ביד הגאונים ז"ל דששים בתקופה לתקופת שמואל אנו מונים ולא לתקופת רב אדא."

משמעות של זמן התקופה

ראינו בלוחות השנה שהתקופה חלה בשעה מסוימת. לאיזה מקום בעולם השעה הזאת מתייחסת?

נראה שהראשון שהזכיר את הנושא הזה היה הרב אברהם אבן עזרא⁹⁹, באמצע המאה ה-12, והוא כתב שתקופת שמואל נקבעה בירושלים. השאלה הזאת גם מופיעה בספרי ראשונים אחרים, אולם בקשר ל"מולד". לכן נשאלת השאלה האם אותו המקום שייך לתקופה? רבינו יצחק הישראלי, תלמיד של הרא"ש, בספרו "יסוד עולם" שנכתב בתחלת המאה ה-14, עונה בחיוב¹⁰⁰, וזה לשונו: "על מקום ידוע מקו השוה יסדו לנו קדמונינו ז"ל וקבעו החשבון מולדות והתקופות". גם בימינו, בלוח לא"י של הרב יחיאל טוקצינסקי¹⁰¹ כתוב בפירוש שהמולד והתקופה מייסדים באותו מקום בעולם, (לדעתו ירושלים). זה לשונו: "המולד האמצעי, (וכן התקופה האמצעית), נחשב מימות עולם, מן זמן בהר"ד עד היום, מנקודת ירושלים".

הנושא של מקום יסוד המולד לא מוזכר ברמב"ם כלל. אכן בספרי ראשונים אחרים יש מחלוקת בנושא זה.

המקומות המופיעים בספרי חז"ל הם:¹⁰²

- (1) סוף המזרח: 120 מעלות מזרחה מבגדאד
- (2) קצה המזרח: 90 או 114 מעלות מזרחה מירושלים
- (3) טבור הארץ: 24 מעלות מזרחה מירושלים
- (4) קרוב לנציבין בבבל
- (5) ארץ ישראל - ירושלים או קצה א"י המזרחי או יבנה

⁹⁷ הרב אברהם בר חייא, שם, עמ' 86

⁹⁸ תשב"ץ, שם

⁹⁹ הרב אברהם אבן עזרא, שם, עמ' ח:

¹⁰⁰ יסוד עולם (רבינו יצחק הישראלי), מאמר שני, פרק י"ג, (עמ' לג.), ברלין, תקל"ז

¹⁰¹ לוח ארץ ישראל, נערך ע"י הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי, (למשל) שנת תש"י, חודש תשרי

¹⁰² לפרטים נוספים ראה: "הקשר בין המולד ובין זמן קידוש לבנה", חיים סיימונס, סיני, כרך ק"ז, עמ' פ"ד - פ"ז

ה"מאור עינים"¹⁰³ מזכיר רק שניים מהמקומות הללו - ירושלים ונציבין, (כנראה, הוא מעדיף את נציבין), ואנו ניקח את שני המקומות הללו כדוגמאות בחישובים שלנו.

גם העניין של זמן התקופה בקשר לשעונינו צריך הבהרה. כשחלה תקופה בשעה מסויימת, אין השעה אמורה לפי השעון שלנו, אלא ביחס לתקופת ניסן לבריאת העולם. כדי לתרגם את השעה הזאת לשעה שלנו צריכים לבצע את התיקונים הללו:

(1) במשך כל 15 מעלות אורך סביב העולם, השעון משתנה בשעה אחת. כדי שיהיה יותר נוח, העולם חולק ל-24 אזורי זמן בלבד, עם הפרש של שעה בין אזור לחברו. השעון באזור מסוים נקרא "השעון הרשמי" (או "השעון האזורי התקני"), וזמן האמיתי נקרא "השעון המקומי". בירושלים ההפרש בין שני השעונים הללו הוא כ-21 דקות, ובנציבין 46 דקות (אילו היה נציבין באותו "אזור זמן" של ירושלים).

(2) אע"פ שאורך שעות האור ביום משתנה במשך השנה, בשביל חישובי מולד אמצעי ותקופה אמצעית, הלילה מתחיל שש שעות (של 60 דקות כל שעה¹⁰⁴) אחרי חצות היום במשך כל השנה¹⁰⁵. אולם חצות היום - עת שהחמה היא ברומי המירבי - אינו בשעה 12.00 במשך השנה, אלא זו עד כרבע שעה לפני או אחרי השעה שתיים-עשרה. לדעת מתי היה חצות היום בתאריך מסוים בלוח העברי, צריך להקביל תאריך זה ללוח התלוי בחמה. הלוח הגריגוריאני עם תיקון קטן (ראה לעיל לפרטים על ה"תיקון") משקף את הקריטריון הזה.

[לשם דיוק, זמן של חצות היום בימינו בתאריך מסוים בלוח התלוי בשמש, אינו הזמן של חצות היום שהיה לפני אלפי שנים באותו התאריך בלוח התלוי בשמש. אולם כדי לא לסבך את החישובים, אנו לא נתייחס לשינוי הזה]. זמני התקופות המופיעות בלוחות שלנו הם לפי "שעון התקופה הראשונה"; תאריך תקופה הראשונה היה בתחילת ליל ד', כ"ב באדר בשנה הראשונה של היצירה¹⁰⁶, ולכן צריך לדעת מתי היה חצות היום התקופה הראשונה. תאריכו בלוח הגריגוריאני יחד עם התקון, היה כ-23 בפברואר¹⁰⁷. ביום זה חצות היום לפי "השעון המקומי" הוא 12.13.¹⁰⁸ לכן צריך לקזז 13 דקות מ-21 הדקות (המוזכר לעיל), כדי לתרגם זמן התקופה לשעונינו (השעון

¹⁰³ מאור עינים (הרב עזריה מן האדומים), מצרף לכסף, מאמר ב', פרק ה', ווילנא, תרכ"ו יסוד עולם, שם

¹⁰⁴ לבוש, אר"ח, סי' תכ"ח (סוף) ד"ה עוד יש לי; נאווה קדש (הרב שמעון ב"ר נתן נטע וואלטש), רמב"ם, הלכות קדוש החדש, פרק ו', סע"ק ב', ברלין, תקמ"ו

¹⁰⁶ רבינו עובדיה, שם, פרק ט' סע"ק ג'

¹⁰⁷ לוח לששת אלפים שנה, מייסודו של א. א. עקביא, עמ' 3, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים, תשל"ו, (תאריך בלות היוליאני); Elkins, שם, עמ' 99, (נוסחה להעברת תאריך בלות היוליאני ללוח הגריגוריאני)

¹⁰⁸ אור מאיר (הרב מאיר פוזנא), טבלאות, לונדון, תשל"ג

הרשמי). [אפשר יש פליאה שתאריך התקופה האמצעית הראשונה (23 בפברואר) לא היתה ביום התקופה האמיתית; אולם גם המולד האמצעי הראשון (מולד בהר"ד) לא היה בזמן המולד האמיתי¹⁰⁹].

מכל זה בזמן שהתקופה לפי "שעון תקופה הראשונה" הוא (למשל) 9.00, התקון שצריך לבצע בירושלים הוא להוריד 8 דקות - (דהיינו 21 פחות 13 דקות) - ולכן התקופה לפי "השעון הרשמי" היא בשעה 8.52, (ובנציבין בשעה 8.27). מהנ"ל נשאלת השאלה הבאה: בשנת תשנ"ב, תקופת תשרי היתה בליל ל' בתשרי (7 באוקטובר) בשעה 20.52 בירושלים [או שעה 20.27 בנציבין]. יום הששים אח"כ היה כ"ט בכסלו. באותו זמן בקהיר זה כבר לילה, והתחילו שאלת גשמים בערבית של כ"ט בכסלו. אולם בניו יורק זה עדיין יום של כ"ח בכסלו. האם היה צורך להתחיל בניו יורק שאלת גשמים בערבית של כ"ח בכסלו במקום ערבית של כ"ט בכסלו?

אפשר ללמוד תשובה מזמן של ה"מולד" בירושלים (או בנציבין). אם למשל מולד תשרי חל בשעה 12.30 ביום ה'. ראש השנה יחול בשבת (עקב דחיית י"ח אדר"ו). אולם בניו יורק באותו הזמן עדיין בוקר, ולכן הדחייה י"ח אדר"ו לא שייכת. האם ראש השנה בניו יורק יהיה ביום ה' - יומיים לפני ר"ה בירושלים!! ברור שלא! היום שחל ר"ה נקבע בכל העולם לפי שעת המולד בירושלים (או בנציבין)¹¹⁰. כפי הנראה, משתמשים באותה סברה לקביעת התחלת שאלת גשמים בכל מקום בגולה.

ראינו לעיל, שיש אחרונים כמו ה"פרי חדש" וה"חיי אדם" ש"פוסקים בדיעבד" לפי הראבי"ה בשם הירושלמי - דהיינו מונים "מעת לעת". לפי דעה זו, נראה שאם התקופה היא בשעת 8.52 בבוקר בירושלים, בקהיר לא חוזרים על התפילה בשחרית (בתנאי שמתפללים לפני הזמן הזה). אולם בניו יורק שעדיין לילה, יהיה צורך לחזור על התפילה בשחרית אם שוכחים שאלת גשמים. אפשר ללמוד זה מדין סוף זמן קדוש לבנה¹¹¹. סוף זמנו הוא 14 יום 18 שעות 22 דקות אחרי זמן המולד "ואם סוף הזמן הוא בארץ ישראל בסוף הלילה הרי הוא באמריקה בתחילת הלילה."¹¹²

עד עכשיו דברנו שהתקופה נוסדה לפי קו ירושלים או נציבין. אמנם הרב יחיאל זילבר¹¹³ סובר "שתחילת התקופה הולך עם החמה ממקום למקום".

Hugo Mandelbaum, "The Problem of Molad Tohu", Proceedings of the Associations of Orthodox Jewish Scientists, Volume 3 - 4, pp.72-73, Feldheim Publishers, Jerusalem, 5736/1976

¹¹⁰ ראה: נאור קדש, שם, סע"ק ו'

¹¹¹ שו"ע, או"ח, סי' תכ"ו סע' ג' ברמ"א

¹¹² הרב יחיאל אברהם זילבר, "שגת מנהגים", אוצרות ירושלים, חלק ע"ב, עמ' תתשנ"א, ירושלים, תשל"א ;

Yad L'Achim Wall Calendar, Adar 5750

¹¹³ הרב זילבר, שם

אולם הוא מוסיף שזה "לגבי סכנה בתחילת התקופות וכו'" - דהיינו "ומנהג פשוט שלא לשתות מים בשעת התקופה"¹¹⁴. אפשר עקב הכלל "חמירא סכנתא מאיסורא"¹¹⁵, כללים שונים שייכים לקביעת זמן התקופה רק בענין מניעת שתיית מים. בקשר למנהג זה, רואים מתשובתו של ה"צמח צדק"¹¹⁶ על זהירות גם לפי החישוב של התקופה מתחילת הלילה (בנוסף לחישוב המקובל), ומלוח א"י של ר' אברהם משה לונץ¹¹⁷ גם להזהר בזמן התקופה של רב אדא (בנוסף זמן תקופה של שמואל).

תאריך להתחלת שאלת גשמים בספרי חז"ל

עד קרוב לסוף המאה ה-16 (ובהרבה מדינות עד תקופה יותר מאוחרת), חל הלוח היוליאני. בלוח זה אורך שנת החמה היה 365 ורבע יום בדיוק. מחזור השנים היה מחולק לארבע שנים - בשלוש מהן היו 28 יום בחודש פברואר, ובשנה הרביעית 29 יום. מפני שאורך השנה היוליאני הוא בדיוק כמו שנה של שמואל, תאריך תקופת תשרי, ולכן התחלת שאלת הגשמים לא השתנה ביחס ללוח היוליאני.

הספר הראשון שמופיע בו תאריך בלוח להתחלת שאלת גשמים נכתב במאה ה-14 ע"י האבודרהם, וזה לשונו¹¹⁸: "ויום ששים יבא בכ"ב יום מנובימבר אם היה אותה פבריר מכ"ח יום. אבל אם היה פבריר מכ"ט יום תהיה השאלה בכ"ג נובימבר." - (עדיין חל הלוח היוליאני). אולם בעיון בדבריו רואים אנו שאין התאמה בין דברי האבודרהם והחישוב המתמטי בכל שתי שנים בתוך ארבע. לפי חישוב המתמטי, ששים יום אחרי תקופת תשרי, בזמן שלחדש פברואר הבא יש 29 יום, היא 23 בנובמבר, וששים יום מהתקופה שחל אחרי פברואר עם 29 יום, היא 22 בנובמבר, ולא להפך כפי שכותב האבודרהם. אפילו אם אנו אומרים שבזמן שחי האבודרהם, השנה התחילה ב-1 במרץ, הבעיה לא מסתדרת, מפני שהאבודרהם משתמש בביטוי "היה אותו פיברואר" - דהיינו פברואר שחלף.

כדי ליישב את הבעיה, הרב נחמן כהנא בספרו "ארחות חיים" כותב¹¹⁹: "וראיתי שח"א בזמנינו בירר בהסכמת גאוני הדור ובתוכם הגאון מהר"ם שיק שטעות נפל בדפוס וכן צריך לומר אם חודש פעבר [פברואר] הוא מן כ"ט ימים אז השאלה מלפניו הוא ה' דעצעמבר." (ברור שכוונת ה"ארחות חיים" שנכתב במאה ה-19, למילים "ה' דעצעמבר" הוא ערבית של ד' דצמבר). כמו-כן ר'

¹¹⁴ שו"ע, יו"ד סי' קט"ז סע' ה' ברמ"א

¹¹⁵ חולין י.

¹¹⁶ צמח צדק - שאלות ותשובות (הרב מנחם מענדל), שאלה י"ד, ירושלים, תשכ"ח

¹¹⁷ לוח ארץ ישראל, נערך ע"י ר' אברהם משה לונץ, מבחר מאמרים - ב', עמ' 56 - 57, הוצאת אריאל, ירושלים

¹¹⁸ אבודרהם השלם (רבינו דוד ב"ר יוסף אבודרהם), עמ' ק"י, ירושלים, תשכ"ג

¹¹⁹ ארחות חיים (הרב נחמן כהנא), אור"ח, סי' קי"ז סע' ב', מרסיגעט, תרנ"ח

צ'רלס אלקין¹²⁰ הציע שע"י שיבוש, במקום "היה" צריך לכתוב "יהיה". אולם בכת"י¹²¹ שיש בדינו, וגם בדפוס של ההוצאות של האבודראם¹²² לא מצאנו שום הוכחה לטעות דפוס לקטע הזה של האבודרהם. אפשר שהיה בידם כת"י נוספים. גם ה"פורת יוסף"¹²³ מביא את האבודראם, אולם הוא מסביר ש"כוונת האבודרהם הוא להיפוך".

כמאה שנים אחרי האבודרהם, הרב שמעון ב"ר צמח (ה"תשב"ץ") כתב תשובה¹²⁴ בנושא. בה הוא נותן מחזור ארבעת השנים הללו עם תאריכי תקופות תשרי ויום שמתחילים שאלת גשמים. זה לשונו (הוספנו פיסוק והסברים): "וסדר הארבעה שנים כן הוא: שנה ראשונה תקופת תשרי בשלש שעות מהיום [שעה 9 בבוקר], והשניה בט' שעות [שעה 3 באחר-צהריים], ושתייהם בכ"ד שטי"מברי [24 בספטמבר]". (יום הששים מהתקופה הוא 22 בנובמבר, וזה יום להתחלת שאלת גשמים בשנים הללו). "והשלישית בשלש שעות מהלילה [שעה 9 בלילה] בכ"ה שטי"מברי [25 בספטמבר]". (כידוע, לפי מנהג העברי וגם מספר עמים אחרים, מתחילים את היממה בתחלת הלילה; בצורה דומה התשב"ץ התחיל 25 בספטמבר בשעה 6 בערב של 24 ספטמבר, במקום מה שנהוג היום להתחיל את התאריך החדש מחצות הלילה). "ויהיה ס' בתקופה בכ"ג נואי"מברי [23 בנובמבר]". (הסיבה שזה חל יום יותר מאוחר (23 בנובמבר במקום 22 בנובמבר) היא ש-9 בלילה הוא כבר אחרי חושך, ולכן יום יותר מאוחר בלוח העברי). "והרביעית בט' שעות מהלילה [שעה 3 בבוקר] בכ"ד שטי"מברי [24 בספטמבר] מפני שכבר הוסיפו יום אחד בפ"יברי [דהיינו, 29 יום בפברואר]". (הסיבה היא שאחרי שהוסיפו יום בפברואר, יום ה-60 מהתקופה יהיה עוד פעם ב-22 בנובמבר). "וכן חוזר חלילה". (דהיינו מחזור של ארבעת השנים מתחיל מחדש). כמו-כן, התשב"ץ סיים תשובתו, שבשנת ה'קצ"ב התחילו השאלה בכ"ג בנובמבר; דהיינו ב-23 בנובמבר 1431 - בחודש פברואר הבא אחריו היה 29 יום.

לעומת האבודרהם, החישובים של התשב"ץ הם בדיוק לפי החישוב המתמטי, אולם הוא מזכיר מקומות שכבר טעו בתאריך. כתב התשב"ץ באותה התשובה: "ואמר לי הרב ר' יצחק בר ששת ז"ל כי בסרקסטה מאראגון הם נוהגים בכ"ד מנאי"מברי ... שאלת גשמים ונראה לי שנפל טעותם שהם אומרים יום תקופה גומר ומתחילין למנות מאחר יום תקופה ואמרי' שיום

Elkins, שם, עמ' 104

¹²¹ כת"י בודפשט-קויפמן 405/1, פוליו 51; כת"י לונדון המוזיאון הבריטי, קטלוג מרגוליות 1165; כת"י לונדון המוזיאון הבריטי, Or. 10727, פוליו 272

¹²² הוצאות אבודרהם: אשכנז ר"ן; קושטשטינאנו רע"ר; פאס רע"ז; ויניציה ש"ו; ויניציה שכ"ו; פראג תקמ"ד

¹²³ פורת יוסף (הרב יוסף הלוי צווייג), או"ח, ס' ג', בילגורייא, תרצ"ג

¹²⁴ תשב"ץ, שם

ששים כלפני ששים וכל זה אינו כהלכה דקי"ל כר' יוסי דיום תקופה מתחיל וקי"ל נמי דיום ס' כלאחר ס". כמו-כן, נשאלת השאלה האם בשנה שאחריה שפברואר היה 29 יום, הם התחילו שאלת גשמים ב-25 בנובמבר? לא ברור מלשון התשב"ץ אם הוא רק מביא מנהג בסרקסטה מאראגון של רוב השנים (דהיינו שלוש מתוך מחזור של ארבעת השנים) או הם עשו עוד טעות ולא איחרה השאלה ביום אחד בשנה שאחריה פברואר עם 29 יום.

גם ב"ספר המהרי"ל¹²⁵ מופיע תאריך להתחלת שאלת גשמים. בספר זה מובאים מנהגי המהרי"ל, ונכתב ע"י תלמידו זלמן, אחרי פטירת המהרי"ל בשנת ה'קכ"ז (1427). אולם בספר זה יש רק תאריך אחד לכל השנים: "לעולם שאלה כ"ב נוימרי [נובמבר] חדש הגוים". נשאלת השאלה: האם התאריך הזה לדברי המהרי"ל (שנכתב ע"י תלמידו זלמן), או האם זו תוספת יותר מאוחרת. עיון בהוצאות הספר¹²⁶ וגם בחלק של כת"י¹²⁷ מראה לנו שתאריך בחודש נובמבר ניתן. אולם יש גם כת"י¹²⁸ אשר התאריך אינו מופיע כלל, ולכן יתכן שזוהי תוספת מאוחרת יותר. באחד מהכת"י¹²⁹ של "ספר המהרי"ל יש ההוספה: "ואני הכותב זה(?) הספר מצאתי שבשנת רל"ב לא היה השאלה בכ"ב ימי' לחדש נוימרי [נובמבר] רק כ"ג נוימרי נאום אשר ב"ר יחיאל הכהן רפא המכונה ענשכין י"ץ". נובמבר של שנת רל"ב חל ב-1571, ולפברואר שאחריה היו 29 יום, ולכן התנהגות זו בשנת 1571 היתה נכונה.

באמצע המאה ה-16, ה"בית יוסף"¹³⁰ בפירושו לטור הביא את האבודרהם. אולם אנו יודעים שהב"י ראה תשובות התשב"ץ¹³¹ מפני שהוא מביא אותן בפירושו לטור. לכן מעוררת השאלה: מדוע הוא מצטט את האבודרהם ולא את התשב"ץ? יתכן שהב"י לא ראה את תשובת התשב"ץ בקשר לתאריך שאלת גשמים. כמו-כן נשאלת השאלה: איך נהגו העם בתקופת הב"י, לפי האבודרהם או לפי התשב"ץ? (אולם אם העולם הלכו לפי האבודרהם הם היו שוגים בכל שתי שנים מתוך הארבע!). בחיבורו השו"ע, הב"י אינו מזכיר את התאריכים בנובמבר.

במאה ה-18 ה"מחצית השקל"¹³² ציטט את הב"י בשם האבודרהם בלי שום הצעה שדברי האבודרהם אינם מדויקים. ה"מחצית השקל" נולד ולמד

¹²⁵ ספר מהרי"ל, מנהגים, הלכות שבת בראשית, (עמ' ת"א), מכון ירושלים, תשמ"ט

¹²⁶ הוצאות מהרי"ל: סבייוניטה, שט"ז; קרימונה, שי"ח; קרימונה, שכ"ו; לובלין, ש"ן; הענווא, שפ"ח; אמשטרדם, ת"ץ

¹²⁷ כת"י בהמ"ל 532, Rab., ; כת"י וינה 77, פוליו 79א

¹²⁸ כת"י פרנקפורט דמיין 94/1, 8°, פוליו 123ב וטבלאות בסוף; כת"י פרמא 1421/1, פוליו 118

¹²⁹ כת"י בהמ"ל, 532, Rab.

¹³⁰ בית יוסף, טור, או"ח סי' ק"ז, ד"ה וכתב הר"ד אבודרהם

¹³¹ שם, למשל: אה"ע סע' קכ"ב ד"ה וכתב; אה"ע סע' קל"ד ד"ה בענין; אה"ע סע' קמ"ג ד"ה המגרש

¹³² מחצית השקל, שו"ע, או"ח סע' קי"ז סע' ק"א

בבוהמיה, והיה ראש ישיבה במורביה. בשני מקומות אלו, העברה מלוח היוליאני ללוח הגריגוריאני¹³³ היה בשנת 1584. לכן מעניין שבאמצע המאה ה-18, ה"מחצית השקל" הביא תאריכים מהלוח היוליאני. אפשר סיבתו היא שרק בלוח היוליאני אפשר לכתוב תאריך קבוע לעולם.

תאריך מופיע גם ב"קיצור שלחן ערוך" שנכתב במאה ה-19. לפי המחבר¹³⁴: "מתחילין לומר טל ומטר בתפלת ערבית של יום ששים לאחר תקופת תשרי, והוא ביום ד' או ביום ה' לחודש דעצמבער." (מסתבר שכוונתו היא שיום 4 בדצמבר מתחיל בשעה 6 בערב של 3 בדצמבר, וכו'; במאה ה-19 התחלת שאלת גשמים היתה בתפילת ערבית של 3 בדצמבר, ובשנה שאחריה שפברואר עם 29 יום ב-4 בדצמבר.) אולם בעל הקצשו"ע לא פירט באילו שנים מתחילים בערבית של 3 בדצמבר, ובאילו שנים ב-4 בחודש. בהערותיו לקצשו"ע, הרב דוד (בן הרב שריה) דבליצקי מוסיף¹³⁵: "החל משנת 1900 עד 2100 - ה' לדצמבר (כשפברואר הבא 28 יום), או ו' (כשפב' הבא 29)." **בקצשו"ע המבואר ע"י הרב דוד פעלדמאן מופיעה טבלה¹³⁶ של ימים**

משנת תשי"א עד תש"מ ש"מתחילין לשאול טל ומטר בתפילת מעריב שלפניו". עיון בטבלה מוכיח שזה תואם לדברי התשב"ץ. בפירושו לקצשו"ע¹³⁷ הוא מצטט את הרב נחמן כהנא¹³⁸: "וכשנגיע לשנת תר"ס אשר יהיה למספרם 1900 אז י'ג ימים בין החשבון הישן לחשבון הנהוג אצלינו וא"כ מזמן ההוא והלאה תקופת תשרי נופלת בשנה פשוטה ביום ז' אקטאבער וצריכה השאלה להיות ביום ה' דעצמבער אשר הוא לחשבון הישן כ"ב נאוועמבר ובכל שנה רביעית אשר הוא שנת החמה מעוברת תהיה תקופת תשרי ביום ח' אקטאבער. וא"כ יהיה יום השאלה ביום ו' דעצמבער אשר הוא כ"ג נאוועמבר לחשבון הישן." בקריאה ראשונית נראה שהרב כהנא כותב לפי האבודרהם. אולם ענין זה קשה לקבלה, מפני שהוא בעצמו אומר באותו הסעיף שיש טעות דפוס באבודרהם. כדי ליישב בעיה זו, צריך להגיד שהרב כהנא אינו מונה את השנה האזרחית מינואר עד דצמבר כנהוג היום, אלא הוא מתחיל זאת לפי השיטה הישנה המתחילה את השנה האזרחית ב-1 במרץ; ראייה לכך - במשך כל הקטע הוא משווה את התאריך עם "החשבון הישן". לפי חישוב מתמטי, בשנה, המתחילה ב-1 במרץ, שיש 28 יום בפברואר, מתחילים השאלה (במאה ה-20 ובמאה ה-21) ב-5 בדצמבר (ערבית 4 בדצמבר), ובשנים שיש 29 ימים בפברואר,

¹³³ לוח לששת אלפים שנה, שם, עמ' 608

¹³⁴ קצור שלחן ערוך, סי' י"ט סע' ה'

¹³⁵ קצשו"ע בעריכת הרב דוד ב"ר שריה דבליצקי, סי' י"ט סע' ה' הערה, בני ברק, תשל"ח

¹³⁶ קצשו"ע בעריכת הרב דוד פעלדמאן, עמ' קס"ד, מנשטער, תשי"א

¹³⁷ שם, סי' י"ט סע' ה', הערה - (שני כוכבים)

¹³⁸ ארחות חיים, שם

מתחילים ב-6 בדצמבר (ערבית 5 בדצמבר); כל זה תואם לדברי הרב כהנא. (אולם, כפי שראינו לעיל, אי אפשר להשתמש בהסבר זה להסביר את לשון ספר האבודרהם.)

לדעת באילו שנים מתחילים שאלת טל ומטר בערבית ב-4 בדצמבר, ובאילו שנים ב-5 בדצמבר, הוא ממש קשור עם הלכה למעשה.¹³⁹ כתוב בשו"ע¹⁴⁰: "אם לא שאל מטר בימות הגשמים מחזירין אותו". פירוש הדבר: אם בשנה שיש 29 יום בפברואר מתחילים שאלת גשמים בערבית של 5 בדצמבר, במקום 4 בדצמבר שקבעו חז"ל, אזי בתפילת ערבית של 4 בדצמבר ובתפילות שחרית ומנחה של 5 בדצמבר צריך לחזור על התפילות.

כמו-כן כתוב בשו"ע¹⁴¹: "אם שאל מטר בימות החמה מחזירין אותו". האם הימים בין סוף החג ובין ס' לאחר התקופה נחשבים כ"ימות החמה"? לפי הרדב"ז¹⁴² וה"תורת חיים"¹⁴³ שסוברים שגשמים בימים הללו לאו סימן קללה, אין מחזירים אותו. אולם ה"פרי חדש"¹⁴⁴ חולק על דברי הרדב"ז. כמו-כן ה"משנה ברורה"¹⁴⁵ סובר שאם יש צורך לגשם באותה המדינה בימים הללו, צריך לחזור "רק בתורת נדבה"; נראה מזה שאם אין צורך לגשמים מחזירים אותו כתפילה רגילה, אולם ה"כף החיים"¹⁴⁶ כותב שבמקרה כזה "כשחוזר להתפלל יש להתנות ולחדש בה איזה דבר". לכן לפי כמה פוסקים: אם בשנה שאחריה יש 29 יום בפברואר מתחילים שאלת גשמים בערבית של 4 בדצמבר, במקום 5 בדצמבר שקבעו חז"ל, אזי בתפילת ערבית של 4 בדצמבר ובתפילות שחרית ומנחה של 5 בדצמבר צריך לחזור על התפילות (או כתפילה רגילה או כתפילה נדבה).

¹³⁹ אדם שנסתפק אם שאל מטר, אם כבר אמר תשעים פעמים, הוא בחזקת ששאל מטר, ואפילו שיש כלל שאפשר לאמור תשעים פעם ברציפות את המלים "את כל מיני תבואתה לטובה ותן טל ומטר לברכה" (משנה ברורה סי' קי"ד סע"ק מ').

כלל זה חל גם על שינויים אחרים בתפילה. אולם בקשר ל"המלך הקדוש" שאומרים בעשרת ימי תשובה יש בעיה - דהיינו, לאמור תשעים פעמים ברציפות את המלים "ברוך אתה ה' המלך הקדוש", כי אומרים ברכה לבטלה, ולכן לא מהני בפתרון זה (משנה ברורה סי' תקפ"ב סע"ק ג'). אולם צ"ע האם במקרים הבאים צריכים לחזור אם אדם מסופק אם אמר "המלך הקדוש":

(א) הוא אמר "תפילת נדבה" תשעים פעמים בצום גדליה!
(ב) אדם שלא התפלל בעבר, וחזר בתשובה בסוף חודש אלול!
(ג) ה"תפארת שמואל" כותב (ברכות, על הרא"ש, פרק א' סע"ק מ') שיש שאומרים לכתחילה "המלך הקדוש" בהושענא רבה אף שזה לא מוזכר בתלמוד, ולומדים מזה שאם אמר כל ימות השנה "המלך הקדוש" אינו חוזר (זה הובא גם ע"י הבאר היטב או"ח סי' קי"ח סע"ק א', ומשנה ברורה סי' קי"ח סע"ק א'). ה"קיצור שלחן ערוך" (סי' קכ"ט סע"ג) מוסיף את המלה "טעה", וצ"ע מדבריו אם אמר ככוונה "המלך הקדוש" צריך לחזור? אם לא צריך לחזור, הרי אדם שמתחיל לאמור "המלך הקדוש" מר"ח אלול, יגיע עד ר"ה ליותר מתשעים פעמים!

¹⁴⁰ שו"ע, או"ח סי' קי"ז סע"ד

¹⁴¹ שו"ע, או"ח סי' קי"ז סע"ג

¹⁴² שו"ת הרדב"ז (רבינו דוד ן' זמרא), חלק שישי, תשובה שני אלפים נ"ה, ניו דזערסאי, (ח.ש.ד. תש"י(?))

¹⁴³ תורת חיים, שם

¹⁴⁴ פרי חדש, שו"ע, או"ח סי' קי"ז סע"ב

¹⁴⁵ משנה ברורה, שו"ע, או"ח סי' קי"ז סע"ק י"ג

¹⁴⁶ כף החיים, שו"ע, או"ח סי' קי"ז סע"ח

מזה רואים אנו החשיבות שתהינה בסידורים הוראות מדויקות מתי להתחיל לשאול גשמים. אולם למעשה, רק מעט מהסידורים נותנים הוראות לפי תנאים אלו. אפשר לחלק את ההוראות הלא נכונות או לא ברורות לכמה סוגים¹⁴⁷:

(1) "מתחילים ב-4 בדצמבר". לפי המשמעות בכל שנה מתחילים בתאריך זה.

(2) "מתחילים ב-4 או ב-5 בדצמבר". אין פירוט באילו שנים ה-4 ובאילו שנים ה-5.

(3) "מתחילים בערבית של 3 בדצמבר". מדוע 3 בדצמבר בסידור שנדפס במאה ה-20?!

(4) "מתחילים בערבית של 4 בדצמבר ובשנה שיש 29 יום בפברואר ב-5 בדצמבר". כשראינו לעיל, בדיוק להיפך.

(5) "מתחילים ב-5 או לפעמים ב-4 בדצמבר. עיין בלוח העברי". האם מי שבאמצע העמידה ב-4 או ב-5 בדצמבר יכול להפסיק את תפילתו כדי לעיין בלוח? נוסף לזה יש שגיאות בנקודה זו במספר לוחות שנה שיצאו לאור בימינו ובדורות הקודמים. למשל, בשנת תר"מ, הרב שמואל דוד הלוי יונגרייז¹⁴⁸ קבל שאלה בקשר לסתירה בתאריך התחלת השאלה בין הלוח שיצא לאור בעיר פעסט ובין הלוח בעיר פרעסבורג; הראשון נתן תאריך בערבית 3 בדצמבר, והשני בערבית 4 בחודש (התאריך הנכון במאה ה-19).

סיכום

המנהג למעשה היום כמעט בכל הגולה, כולל הצד הדרומי של העולם, הוא להתחיל שאלת גשמים בתפילת ערבית ביום הששים לתקופת תשרי. "תקופה" בדיני שאלת גשמים היא התקופה האמצעית, ואורכה הוא לפי מר שמואל.

השעה של התקופה נוסדה (בין היתר) בירושלים או בנציבין, והיא לפי "שעון התקופה הראשונה".

תאריך התחלת שאלת גשמים במאה מ-20 ובמאה ה-21, הוא בערבית של 4 בדצמבר, ובשנים שלאחריה פברואר עם 29 ימים בערבית של 5 בדצמבר.

¹⁴⁷ כדי לא להלבין את פני המוצאים לאור של הסידורים ולוחות השנה אשר בהם מופיע מידע לא נכון או לא ברור, לא פרטנו שמותם.

¹⁴⁸ שו"ת מהרשד"ה (הרב שמואל דוד הלוי יונגרייז), או"ח, תשובה ט', ניו יורק, תשי"ח

לרכישת עור עותקים וספרים אחרים:

הוצאת וידר
הספרים שאתם רוצים!

אם יש לך ספר להוציא ניתן לייצור קשר:
[INFO@WIEDERPRESS.COM](mailto:info@wiederpress.com)